तकत् अव्य० तक–बा० अति। अत्यल्पे। २तत्सुते मनायति तकत्सुते मनायति" ऋ० १।१२२।४। "तकदिति मनायति अत्यल्पमिदमिति सुष्ठु मन्यते" भा०। तङ्–टेर कच्। २तच्छब्दार्थे त्रि० सकः तको तके इत्यादि रूपम्

तकरी स्त्री तं कुत्सितं करोति ञ–ट ङीप्। कुत्सितकारिण्यां स्त्रियां "ते भिन्नद्मि तकरीम्" तैत्ति० सं० २।२।१०।१

तकार पु० त+कार। तस्वरूपे वर्णे "एवं ध्यात्वा तकारन्तु" कामधेनुतं०। [१धूर्त्ते २औषधे च ३ओषधौ स्त्री उज्ज्व०।

तकिल पु० तकि–कलच् जीवने उणादि० इलच् नलोपश्च

तक्कु त्रि० तक–गतौ निरु० उन्। गामुके "पुरुमेधश्चित् तक्वे नवं ददत्" ऋ० ८।५७।५ "तक्वे तक्वतिर्गतिकर्मा औणादिक उनुप्रत्ययः चोरमभिगच्छते" भा०।

तक्कन् न० तक–कनिन् न कित्। अपत्ये निघण्टुः।

तक्र न० तनुच–रक् न्यङ्क्वा० कुत्वम्। चतुर्थांशजलयोगेन दधिमन्थनजाते दधिविकारभेदे (घोल) अमरः। तद्भेदादिकं भावप्रका० उक्तं यथा

"घोलन्तु मथितं तक्रं तदच्छच्छिकापि च। ससरं निर्जलं घोलं मथितन्त्वसरोदकम्। तक्रं पादजलं प्रोक्तं तदच्छिदर्द्धवारिकम्। छच्छिका सारहीना स्यात् स्वच्छा प्रचुरवारिका। घोलं तु शर्करायुक्तं गुणैर्ज्ञेयं रसाबवत्"। मथितं (मठ्ठा) इति लोके। छच्छिका (छाछ) इति लोके। "वातपित्तहरं स्वादु मथितं कफपित्तनुत्। तक्रं प्राहि कषायाम्लं स्वादुपाकरसं लघु। वीर्योष्णं दीपनं हृद्यं ग्रीहनं वातनाशनम्। ग्रहण्यादिगतां पथ्यं भवेत्तद्ग्राहि लाघवात्। किञ्च स्वादुविपाकित्वान्न च पित्तप्रकोपणम्। कषायं दीपनं हृद्यं ग्रीहनं वातनाशनम्। कषायोष्णविपाकित्वाद्गौरवाच्चापि कफापहम्। न तक्रसेवी व्यथते कदाचित् न तक्रदग्धाः प्रभवन्ति रोगाः। यथा सुराणाममृतं सुखाय तथा नराणां भुवि तक्रमाहुः। उदश्वित्कफजद्रव्यसामान्यं परमं मतम्। छच्छिका शीतला बल्या पित्तश्रमतृषाहरी। वातहृत् कफजृत्वा तु दीपनी लवणान्विता।

अथोद्धृतहृतस्तोकोद्धृतानुद्धृतहृतानां तक्राणां गुणाः "सस्नेहं तक्रं तक्रं पथ्यं लघु विशेषतः। स्तोकोद्धृतहृतं तस्माद्गुरु हृद्यं कफापहम्। अनुद्धृतहृतं वान्द्रं गुरु पुष्टिकफप्रदम्"

य दोषविशेषे व्याधिविशेषे तक्रविशेषाः।

"पीतेऽग्नौ मन्दे तक्रं गुण्ठीसैन्धवसंयुतम्। पित्ते स्वादुसितायुक्तं सव्योषमधिके कफे। हिङ्गुजीरयुतं घोलं सैन्धवेन च संयुतम्। भवेदतीव वातघ्नमर्शोऽतीसारहृत्परम्। रुचिदं पुष्टिदं बल्यं वस्तिशूलविनाशनम्। मूत्रकृच्छ्रे तु सगुडं पाण्डुरोगे सचित्रकम्"।

अथामपक्वतक्रगुणाः

"तक्रमामं कफं कोष्ठे हन्ति कण्ठे करोति च। पीनसश्वासकासादौ पक्वमेव प्रशस्यते"।

अथ तक्रसेवननिमित्तानि।

"शीतकालेऽग्निमान्द्ये च तथा वातामयेषु च। अरुचौ स्रोतसां रोधे तक्रं स्यादमृतोपमम्। तत्तु हन्ति गरच्छर्दिप्रसेकविषमज्वरान्। पाण्डुमेदोग्रहण्यर्शो मूत्रग्रहभगन्दरान्। मेहं गुल्ममतीसारं शूलप्लीहोदराश्चीः। श्वित्रकोष्ठगतव्याधीन् कुष्ठशोथतृषाक्लमीन्"।

तक्रस्याविषयाः "नैव तक्रं क्षते दद्यात् नोष्णकाले न दुर्बले। न मूर्च्छाभ्रमदाहेषु न रोगे रक्तपित्तजे"।

अथ गव्यादीनां विशिष्टाः गुणाः "यान्युक्तानि दधन्यत्रो तद्गुणं तक्रमादिशेत्"। भावप्र०।

अधिकं क्षतान्नशब्दे २१८५ पृ० द्रष्टव्यम्। "मन्थनादिपृथग्भूतस्नेहमर्धोदकं तु यत्। नातिसान्द्रद्रवं तक्रं स्वादम्लं लघुरं रसे" सुश्रु०। "स्तनकार्पासकिण्वानां गोमयस्य गुडस्य च। दग्धः चीरस्य तक्रस्य पानीयस्य लवणस्य च" मनुः। "तक्रनिस्रावबद्धं दधिमण्डार्द्रमृत्तिकम्" हरिवं० ६१ अ०। [पदार्थे।

तक्रकूर्चिका स्त्री २१६७ पृ० कूर्चिकाशब्दोक्ते तक्रजाते

तक्रपिण्ड पु० "दग्धा तक्रेण वा दुष्टं दुग्धं बद्धं सुवाससा। द्रवभागेन हीनं यत् तक्रपिण्डः स उच्यते" इत्युक्ते (छाना) ख्याते पदार्थे। [विशेषयुक्ते मांसभेदे।

तक्रमांस न० क्षतान्नशब्दे २१८२ पृ० उक्ते तक्रेण पाक-

तक्रवामन पु० तक्रं वामयति अत्यम्लत्वात् वाम+णिच्–ल्यु ६त०। नागरङ्गे शब्दार्थचिन्ता०।

तक्राट पु० तक्रार्थं तक्रोत्पादनार्थमटति अट–अच्। मन्थानदण्डे हारा०।

तक्रारिष्ट पु० "यमान्यामलकं पथ्या मरिचं त्रिफलांशकम्। लवणानि पलांशानि पञ्च चैकत्र चूर्णयेत्। तत्र कंसासुतं जातं तक्रारिष्टं पिबेन्नरः। दीपनं शोथगुल्मार्शः क्रिमिमेहोदरापहम्" चक्र० उक्ते औषधभेदे।

तक्ष त्रि० तक्ष–गतौ बा० व। गमनशीले। "तक्षो नोसा तदिद्वपुः" ऋ० ८।६८।१२ "तक्षो गमनशीलः" सा०।